

Hikmət QULIYEV
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Rəyasət heyətinin elmi katibi
e-mail: quliyevh@mail.ru

VIRTUAL SOSIAL MÜHİTDƏ FOLKLORİK ƏNƏNƏ

Khikmet GULIEV
THE FOLKLORIC TRADITION IN THE VIRTUAL SOCIAL SPHERE

Summary

In the article the concept of tradition is studied in the framework of fundamental views existing in folklore-study, the new qualities that this concept has gained on the basis of the social-cultural processes of modern period are analyzed. Especially, the traditional nature showing itself in the most different behavior and attitudes of the modern human in the Internet has been investigated in the conceptual view about the tradition determined by the prominent folklorist S.J.Bronner. The Internet is being regarded as a new socio-cultural environment according to the expansion of the communication and relations, the consolidation of the social groups around the common interests and desires. No doubt, the Internet environment, where the most different needs and interests are shared, attracts the attention with the emergence of new traditions, customs and habits. The modern human being, who has come into the contact with the virtual communication from face to face, is becoming the creator of the virtual traditions in the techno-cultural environment under the influence and existence of the technology. Because according to his nature the human is surprised and amazed in front of the innovation, including he displays a keen interest in “to adopt” or “to privatize”; but comprehensibility and appropriation of the innovation is characterized by the emergence of the tradition of “nourishing” (fuels) (Bronner 2011: 8). the culture and the human is characterized by the emergence of the human locating “into place and time” (Bronner 2011: 8).. In the article the problems such as the renovation of the tradition, emergence of the virtual traditions, the folkloric identity of the virtual social groups have been discussed.

Key words: Internet folklore, the virtual sphere, the folkloric tradition, the renewed tradition, the social group, the virtual tradition

Хикмет КУЛИЕВ
ФОЛЬКЛОРНАЯ ТРАДИЦИЯ В ВИРТУАЛЬНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ СРЕДЕ

Резюме

В статье автор продемонстрировал подход к понятию традиция в рамках фундаментальных взглядов, существующих в фольклористике, проанализировал новые качества, приобретенные этим понятием на основе социально-культурных процессов современности. Автор, в рамках концептуального взгляда на традицию выдающегося фольклориста С.Дж.Брунера, в особенности исследовал традиционность, которая проявляется в разных поведенческих действиях и отношениях современного человека в сфере Интернета. В статье Интернет рассматривается как новая социокультурная среда в связи с расширением межличностных коммуникаций, общений и отношений, за счет накопления социальных групп вокруг общих интересов и желаний. Интернет-среда, в которой собираются самые разные потребности и интересы, несомненно, привлекает внимание с появлением новых традиций, обычаев и привычек.

Современный человек, перешедший от прямого контакта к виртуальному общению, под влиянием технологий, становится создателем виртуальных традиций в технокультурной среде. Потому как, помимо того, что человек по своей природе

удивляется и поражается нововведению, склонен к “принятию” и “усвоению” этого нововведения; понимание и принятие же нововведения характеризуется формированием новых традиций, “подпитывающих” (Bronner 2011: 8) культуру и локализующих человека в “времени и пространстве” (Bronner 2011: 8). В статье рассматриваются такие вопросы, как возрождение традиций, появление виртуальных традиций, фольклорная идентичность виртуальных социальных групп, и т.д.

Ключевые слова: интернет-фольклор, виртуальная сфера, фольклорная традиция, обновляющаяся традиция, социальная группа, виртуальная традиция

Giriş. Folklorun ən mühüm parametrlərindən biri də ənənəvilik və ya ənənəyə bağlılıqdır. Təbii ki, ənənə və onun ən müxtəlif tərəfləri ilə bağlı folklorşünaslıqda kifayət qədər fikirlər mövcuddur. Geniş təfərrüatlara varmadan bu məsələ barədə ümumi icmal verməli olsaq, deyə bilərik ki, ənənə, əslində, xalq biliyinin məhsulu hesab olunan, yazılı və ya şifahi, maddi və ya qeyri-maddi formada nəsildən-nəslə ötürülən praktiki-təcrübi, fiziki-metafiziki biliklər və davranışlar toplusudur. Başqa sözlə desək, ənənə həm mədəni sistemin semantik (məna, məzmun və ya mahiyyət), həm də funksional strukturunu (təkrarlanan davranış və hərəkətlər) təşkil edir. Əgər o, bir tərəfdən mənalar, simvollar, işarələr sistemdirsə, digər tərəfdən də bu sistem arasında əlaqə və bağlılığı, fasiləsizliyi və kəsilməzliyi təmin edən mexanizmdir. Təsadüfi deyildir ki, “mədəni ənənənin hər bir sahəsi bir-biriylə bağlılıqdadır, bir-birini doğurur və biri digərini “yaşadır”” (Bəydili 2015: 11).

Ənənəyə ən müxtəlif paradiqma və perspektivlərdən yanaşan, bu barədə fundamental tədqiqatlara malik olan Simon Bruner “Ənənələrin izahı: müasir mədəniyyətdə xalq davranışları” (“Explaining traditions: folk behavior in modern culture”) əsərində ənənənin müasir insanın çoxsaylı davranış şəkillərində, simvolların, dəyər və narahatlıqların əks olunduğu nitq mətnlərində, oyun və rituallarda dərin iz buraxdığını qeyd edir. Alim yazır ki, “ənənə insanları haradan başlamaq barədə məlumatlandırır və necə davam etməyə bələdçilik edir” (Bronner 2011: 8). Gündəlik məişət davranışlarında, ən müxtəlif həyat sistsuasiyalarında sərgilədiyimiz hərəkət və reaksiyaların əsasında məhz ənənədən gələn və ya ənənəyə söykənən xüsusiyyətlər vardır. Heç təsadüfi deyildir ki, ənənə “bizim təcrübəmizdən kənarında olan eqzotik bir varlıq kimi deyil, insanların istinad etdiyi və canlandırdığı sosial çərçivə və reyestrlər” (Bronner 2011: 9) olaraq müəyyənləşdirilir. Təbii ki, müəyyən davranış və hərəkətlərin təkrarlanması, onun hər yeni situasiyada aktuallaşmasında ənənənin gücü dayanır. Fərd və ya hər hansı bir sosial qrup öz maraq və hədəflərini təmin etmək üçün ənənənin təqdim etdiyi sosial çərçivəyə istinad edir.

“Ənənə”nin müxtəlif meyarlar üzrə dərkisi və xarakterizəsi olunması. Buradan aydın olur ki, ənənəvilik xalq mədəniyyətinin təbiətinə xas əlamətdir və müasir insan davranışının bütün sahələrində özünü göstərməkdədir. Sadəcə olaraq, insanlar ənənələrə elə şəkildə sıx bağlıdırlar ki, bəzən onların mənasını anlamadan, nəyi və nə üçün etdiyini bilmədən də davam etdirirlər (Bronner 2011: 8). Bu mənada müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının, internetin – informasiyanın əldə olunması, ötürülməsi, yayılması üçün vasitənin möv-

crudluğu şəraitində və virtual məkanın sərhədlərinin çox sürətlə genişləndiyi bir vaxtda, təbii olaraq, İnternet ənənənin daha əlverişli və sürətli şəkildə “yaranmasında” və “ötürülməsində” (Bronner 2009: 24) mühüm rol oynamaqdadır.

Bütün bu fikirləri ümumiləşdirərək deyə bilərik ki:

- ənənə, hər şeydən əvvəl, müəyyən bir sosial qrupa, topluma, xalqa məxsus biliklərin, simvol və işarələrin, davranış və mənaların toplusudur;

- ənənə xalq biliyinin ötürülmə vasitəsidir;

- ənənə xalq biliyinin yaradılma üsuludur;

- ənənə xalq biliyinə əsaslanan informasiyanın cilalanmasını, formalaşmasını, standartlaşmasını, qəlibləşməsinə təmin edən **mexanizmdir**;

- ənənə keçmiş və gələcək, köhnəlik və yenilik arasında harmoniyanı, anlaşma və mübadiləni həyata keçirən **integratordur**;

- ənənə hər hansı bir mədəniyyətin identikliyi, onun kənar təsirlərdən mühafizəsini təmin edən **immunal sistemdir**;

- ənənə yaradıcılığın periodikliyi, ritmikliyini və fasiləsizliyini təmin edən enerji mənbəyidir;

- ənənə emosional-psixoloji mahiyyəti etibarilə təkrarlanmaya, dəyişməz və sabit struktura, eyni zamanda spontan təbiətə malikdir (spontanlıq – təbiiyyət, avtomatizm, hər dəfə yenidən yaradılmaya əsaslanarsa da, onun təcəssümü ənənəvi qəliblər əsasında baş verir);

- ənənə eyni zamanda yaradıcılığa, davranış və fəaliyyətə nəzarəti həyata keçirən, etalon modelə əsaslan **universal sistemdir**;

- ənənə müasir dövrün prinsipləri baxımından anlaşılmaz, qeyri-adi, mənasız, zorakı, kobud, bir sözlə, neqativ görünən davranışlara **“lisenziya” verən “yazılmamış qanun”dur**. (S.Bronner yazır ki, heyvana güllə atmağı “ənənəvi” ovçuluq mədəni çərçivəsinə daxil edən təkrarlana bilən fiziki hadisə – alışqanlıqdır. Məsələn, bizdə “qızqaçirtma” ənənəsi mövcuddur ki, bu davranış, müasir insan hüquqları baxımından zorakı aktdır və cinayət məsuliyyəti daşıyır. Lakin ənənəvi mədəniyyətdə “qızqaçirtma” ərgənlik dönəmi aktlarından biri kimi ortaya çıxmışdır. Yaxud İlahır çərşənbə gecəsi kiminsə qapısına gedib, danışılana qulaq asmaq normal təbii haldır. Başqa bir aspektdən baxdıqda, bu davranış qeyri-etikdir. Lakin ənənə bu hərəkətə kifayət qədər legitimlik vermişdir).

- ənənə xalq biliyinin, yaradıcılığın, təcrübənin dildə ənənəvi model və qəliblərdə, standartlaşmış forma və üslubda, ölçü və ritmdə təcəssümünü şərtləndirən amildir (çünki dil özü sabit modellərə əsaslanır, fikrin ifadəsi müəyyən qəliblər şəklində ortaya çıxır. Məsələn, yuxu özlüyündə müəyyən fantaziya, xəyal dünyasında baş verən prosesdir, lakin yuxu söyləniləndə, ifa olunanda dilin və ənənəvi bilik qəliblərinin əsasında təcəssüm olunur. Yuxu prosesi, əslində, bu şəkildə mətnləşir, folklorə “çevrilir”).

Beləliklə, ənənə bir tərəfdən bilik, davranış və təcrübənin ötürülməsi ehtiyacı və zərurəti ilə birbaşa bağlıdırsa, yəni fərdin və ya cəmiyyətin (ayrı-ayrı sosial qrupların) mədəni özünütəşkilini təmin edən mühüm amillərdən biridirsə, digər tərəfdən o, xalq biliyinin simvol və işarələr, adət və inanclar, müxtəlif sosial davranışlarla təcəssümü əsasında özünü göstərir. Həmçinin ənənə insan və

gerçəklik, insan və təbiət, insan və cəmiyyət, insan və onun daxili aləmi arasında münasibətə, təmasa, qazanılmış təcrübəyə əsaslanan, müəyyən institusional subyektlər (müdrək qoca, qarı, seyid, ağsaqqal, ağbirçək, aşıq, şaman və s.), tərəfindən fasiləsiz ötürülən informasiya qəlibləri (miflər, əfsanələr, atalar sözləri, tapmacalar, bayatılar, nağıllar, dastanlar və s.), praktiki fəaliyyət nəticəsində meydana gələn xalq peşə və sənətləri (dulusçuluq, xalçaçılıq, toxuculuq, çəkməçilik, papaqçılıq və s.) və s. hesabına formalaşmış universal sistemdir.

Şeref Boyraz yazır ki, “Əgər “ənənə”nin mənasını Türkcə sözlükdəki kimi “bir toplumda qədimdən qalmış, nəsilən-nəslə ötürülən mədəni qalıntılar” şəklində anlasaq və buna uyğun hərəkət etsək, həm özümüzü “əntiq elmi” adı verilə biləcək dar bir sahəyə sınışıdırar, həm də “ənənə”nin təbiətinə uyğun hərəkət etməmiş olardıq. Çünki ənənənin yalnız bu mənada olmadığı, onun şəraitə və ətraf mühitə uyğun şəkildə dəyişdiyi və çevrildiyi mütəxəssislər tərəfindən aydın şəkildə bilinməkdədir. Əgər bir funksiyası varsa, ən dayanıqlı ənənəvi ünsürlər hətta həmişə olduğu kimi qalmayaraq, zamanla şəraitə görə dəyişməkdədir” (Boyraz 2010: 124). Müəllifin yanaşmasından aydın olur ki, ənənə sadəcə olaraq qədimdən mövcud olan bir anlayış kimi deyil, gerçəkliyin tələblərinə, zamana və məkana uyğun dəyişən dinamik və funksional struktura malikdir. Deməli, ənənənin ən mühüm keyfiyyətlərindən biri şəraitə və gerçəkliyə adekvat reaksiya verə bilməsi, mütəhərrikiyə və çevikliyə malik olmasıdır. Deməli, ənənə dedikdə “...qədimdən bəri heç bir dəyişikliyə məruz qalmadan yaşayan mədəni ünsürlər anlaşılmamalı, onların canlı bir orqanizm kimi doğulub böyüdüyü, lazım gəldikdə dəyişdiyi və hətta mutasiyaya uğrayaraq müəyyən bir funksiyası olduğu müddətdə mövcudluğunu davam etdirdiyi düşünəlməlidir. Əgər ənənənin təbiəti belə olmasaydı, bəşər mədəniyyəti və sivilizasiyası bugünkü səviyyəsinə çata bilməzdi, daha doğrusu, heç bir səviyyədən söhbət gedə bilməzdi” (Boyraz 2010: 125).

Məsələyə bu baxımdan yanaşan Ş.Boyraz qeyd edir ki, “Yaradılmasını və ötürülməsini təmin edən vasitənin son dərəcə yeni bir mədəni ünsür olduğu hesab olunan **cib telefonu mesajları** məhz bu baxımdan dəyərləndirildikdə onların bir ənənəyə əsaslandığı ortaya çıxmaqdadır. Cib telefonu mesajları, əslində, keçmişin məktubunun və təbrik kartlarının davamıdır. Funksiyası baxımından mesajların, tam olaraq keçmişin məktublarının və təbrik kartlarının yerini aldığı demək olar” (Boyraz 2010: 125). Çox haqlı olaraq alim, mobil telefon ismarıclarının müəyyən bir ənənəyə əsaslandığını, bu davranışın insanlar arasında daha öncələrdən mövcud olan məktublaşma, xəbərləşmə, bayramlaşma ilə bağlı olduğunu qeyd edir.

Burada diqqəti cəlb edən ən mühüm cəhət təbrik mətnlərinin standart quruluşa, hazır qəliblərə və ənənəvi struktura malik olmasıdır. Hər şeydən əvvəl, məktub yazmaq, xəbərləşmək, informasiya mübadiləsi zərurəti insanın emosional-psixoloji ehtiyaclarından qaynaqlanan və mədəni davranışlarından birinə çevrilən aktdır. Yazının olmadığı dönmədən bu yana biri-birinə “ismaric”, “sifariş”, “xəbər” göndərən insanlar bu ənənəni müvafiq olaraq “məktub”, “teleqram” və s.-lərə çevirmiş, kommunikasiyanın hazırkı mərhələsinə müvafiq olaraq isə “e-mail”lər, “mesaj”lar meydana çıxmışdır. Yəni informasiya-

kommunikasiya texnologiyalarının imkanları ilə birbaşa əlaqəli olan xəbərləşmə, məlumat alma, informasiya əldə etmə ehtiyacı hər dövrün texnoloji tərəqqisinə adekvat şəkildə həyata keçirilmişdir. Telefon mesajları da bu qəbildən olan və ənənəvi qəliblər əsasında yaradılan, müəyyən situasiya və məqama uyğun olaraq aktuallaşan informasiya vahidləridir. Bu, o deməkdir ki, telefon mesajlarına “keçmiş bir təcrübənin nüvəsi alınaraq o nüvəyə şəraitə və dəbə uyğun yeni bir cildin biçil”məsi (Boyras 2010: 126) kimi yanaşmaq lazımdır.

Virtual-kommunikativ mühit yeni “yaşayış” məkanı kimi: “virtual həyat” və “virtual ənənlər”. Müasir insan bütün keçmişi, qazandığı təcrübə və ənənləri ilə özünü yeni zamana və məkana “yerləşdirməkdir”. Çünki mədəni mövcudluğun və ya mədəniyyətin formalaşmasının əsasında bütün digər əsaslarla yanaşı, insanın qarşılıqlı ünsiyyət və münasibətlər zəminində özünü dərk etməsi və gerçəkliyə uyğunlaşması prosesi dayanır. Real-fiziki məkan ölçüləri və münasibətləri səviyyəsində dərk olunan gerçəklik metaforik reallığa və ifadəyə çevrilməklə insanın mədəni mövcudluğunun təminatçısı rolunu oynayır. Müxtəlif sosial qrupların fərqli maraq və istəklər ətrafında birləşməsi hesabına çoxsaylı “folk”-lardan təşkil olunan solum özünün emosional-psixoloji arzu və tələbatlarından doğan istəklərini, gündəlik yaşam və məişət qayğılarını, ən ali və rəsmi davranış maneələrini təcrübənin qazanılması, ötürülməsi, variantlaşması və ənənəviləşməsi ilə həyata keçirir. Başqa sözlə desək, insan yaşadığı zaman və məkana cari sosial şərt və situasiyalara adekvatlaşmaqla, onlar üzərindən öz hədəf və strategiyalarını qurmaqla nail olur. Bu işə harada və necə – istər üz-üzə ünsiyyətə əsaslanan fiziki məkanda, istərsə də virtual kommunikasiya hesabına yaranan virtual məkanda yaşamasından asılı olmayaraq, insanın məkana və zamana uyğunlaşmasını aydın şəkildə göstərir. *Heç şübhəsiz ki, virtual dünyaya qədəm qoyan, artıq orada özünə “yurd-yuva”, “ev-eşik” quran, buranı “tünədalana”, “məhəllə və küçəyə” ayıran, özünə “virtual dost”, “virtual sevgili”, “virtual solum” formalaşdıran müasir insanın yeni ənənləri virtual mühidə meydana çıxmaqdadır.*

Müasir dövrdə – İnternetin insanlararası kommunikasiyada əlahiddə rola malik olduğu bir şəraitdə, eyni zamanda virtual dünyanın sərhədlərinin çox sürətlə genişlənməsi zəminində çağdaş insanın yeni davranış və adətləri ortaya çıxmışdır. Hər gün yuxudan oyanan şəxs gözünü açar-açmaz mobil telefonunu yoxlaması, aktiv ünsiyyət şəbəkələrini gözdən keçirməsi, virtual gerçəkliyin insan həyatındaki önəmi və rolunu aydın şəkildə göstərir. Rəqəmsal kommunikasiya texnologiyaları vasitəsilə İnternetə qoşulan və orada özünə yeni həyat (*virtual həyat, virtual ömür, virtual profil, virtual kimlik və s.*) formalaşdıran müasir insan özünün gündəlik davranış və adətlərini (*virtual inanc, virtual ənənə, virtual deyim və s.*) də yaratmaqdadır. Bu gün mobil telefon mesajlarında, elektron poçt məktublarında, sosial şəbəkə paylaşımalarında müəyyən “bir qrupa aid təkrarlanan və variantlaşan” (Bronner 2018: 45), qəlibləşmiş və standartlaşmış davranış, ifadə, dil-deyim faktlarına, kollektiv reaksiya modellərinə, ənənəvi bilik təzahürlərinə, folklorik sxemlərə geniş şəkildə rast gəlmək mümkündür.

Hazırda insan yaşamının ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilən virtual aləm – sosial şəbəkə, forum və aktiv ünsiyyət platformaları (WhatsApp) fərdin gündəlik həyat rejimində təkrarlanan, requlyarlaşan və nəhayət ənənəviləşən davranış və hərəkət modellərinin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur.

Əvvəla internetdə mövcud olmaq, özünün virtual profilini (ünvan) yaratmaq günümüzün ən mühüm reallığı, daha doğrusu, zərurətidir. Çünki bu gün “İnternetdə olmamaq”, elə yox olmaq, mövcud olmamağa bərabərdir. Tez-tez belə bir fikir səslənir ki, əgər bir əşya və ya bir məfhum Google axtarış sistemində yoxdursa, deməli, o yoxdur. Bu fikir hər hansı bir şəxsin İnternet mühitində virtual profili, virtual ünvanı olmadığı halda da öz qüvvəsində qalır. Çünki ilkin dövrlərdə insanlar İnternetdən hər hansı bir məqsədlə (informasiya almaq, xəbərləri izləmək və s.) istifadə edirdilərsə, yəni İnternet istifadəçisinə çevrilirdilərsə, hazırda fərdlər və ya sosial qruplar virtual aləmin üzvü, virtual dünyanın vətəndaşıdır. Fikrimizi ümumiləşdirsək, bu gün virtual aləmdə mövcud olmaq ənənəyə çevrilmişdir deyə bilərik.

Virtual aləmə inteqrasiya olunan insan, onun “sakininə” çevrilən fərd bütün davranışlarını virtual dünyanın gerçəkliklərinə, situasiya və strukturuna uyğunlaşdırmaqdadır. Başqa sözlə desək, özünün bütün real-fiziki gerçəkliyi qavrama, rəşional məntiqi dərk etmə təcrübəsi, metafiziki aləm barədə formalaşmış təsəvvürləri ilə virtual dünyaya daxil olan insan, təbii ki, bu platformanı da, özünün ənənəvi qavrama, dərk etmə və ifadə etmə imkanları ilə xarakterizə etməkdədir. Real-fiziki məkanı dağa, dərəyə, yuxarıya-aşağıya, sağa-sola, kəndə, qəsəbəyə, şəhərə, prospektə, küçəyə, tinə-dalana və s.-yə ayırmaqla, adlandırmaqla qavrayan insan, heç şübhəsiz ki, virtual dünyanı da müəyyən prinsiplər əsasında təsnif etməklə qavramaqdadır.

Türkiyə folklorşünası E.Gülüm yazır ki, “söhbət saytlarında istifadə olunan “otaq” anlayışı, populyar sosial media məcrələrindən biri olan Facebook-da istifadəçiyə təsis edilən profil interfeysinin “divar” (“wall”, “стена”) olaraq terminləşdirilməsi və buna müvafiq olaraq “divara yazmaq” ifadəsi və ya gündəlik yaşamda tez-tez istifadə olunan “internetə/sayta girmək” “internetdən/saytdan çıxmaq” kimi məkan-istiqlamət bildirən ifadələr kiberməkanın metaforikləşdirilərək məkanlaşdırıldığıнын terminoloji sübutları kimi dəyərləndirilə bilər” (Erol Gülüm 2018: 130). Təbii ki, virtual məkanın real məkan ölçülərində qavranılması ilə bərabər, virtual məkanda mövcud olan fərd həmin məkanı eyni zamanda, texnoloji gerçəkliyin diktə etdiyi ölçü və şəkillərdə də qavramqda və ifadə etməkdədir. Artıq virtual məkanda mövcud olma təcrübəsi və emosiyasına malik olan insan bu gerçəkliyin şərt və tələblərinə müvafiq ənənə və davranışlara da malikdir. Texnoloji, eyni zamanda texnokulturoloji mühit bir tərəfdən rəqəmsal texnoloji imkanlar səviyyəsində özünü biruzə etdirirsə, digər tərəfdən də kommunikasiyanın əlahiddə imkanları və təsiri hesabına mədəni proseslərin cərəyan etməsinə geniş şərait yaradır.

Virtual məkanı folklorik təcrübə sahəsi olaraq təhlil edən Erol Gülüm rəqəmsal kommunikasiya texnologiyaları vasitəsilə folklorun virtuallaşması ilə bərabər, virtual mühitin də folklorlaşdığını qeyd edir (Gülüm 2018: 127-139).

Tədqiqatçı yazır ki, “Kiberməkan kontekstual dinamikləri, istifadəçilərin ehtiyaclarına cavab verən strukturu, davranış və təcrübəni əhatə etmək potensialı baxımından zaman keçdikcə funksional, konseptual və formal ölçüləri ilə “üzərində” və ya “içində” mədəni fəaliyyətlərin gerçəkləşdirildiyi bir məkanı quruluşa çevrilməkdədir” (Gülüm 2018:130). Qeyd etdiyimiz kimi, kiberməkanın bu xarakteri və imkanları virtual sosial mədəni proseslərə də təkan verir. Bu isə yeni mövcudluq platformasına müvafiq yeni ənənələri də meydana çıxarır.

Əgər biz virtual mühitə sosial qrupların mövcud olduğu, fəaliyyət göstərdiyi, başqa sözlə desək, yeni ənənələrin meydana çıxdığı məkan kimi yanaşsaq, görürük ki, burada internetin xarakteri və təbiətindən irəli gələn bir sıra özəlliklər mövcuddur. Tədqiqatçı E.Gülüm virtual sosial qrupların meydana gəlməsi ilə bağlı yazır: “Sosial təzyiqdən qaynaqlanan avtosenzuranın anonim xarakterli virtual ünsiyyət platformalarında özünü göstərməməsi burada bir araya gələn insanların, hətta gerçək yaşamlarında yarada bilməyəcəkləri “marginal” folklorik qruplar formalaşdırmasına imkan verir. Bu baxımdan yaxınlaşma, sosiallaşma ehtiyacı, rəqulyar və ani qarşılıqlı əlaqə, ortaq maraq və təcrübələr kimi motivasiyalar zəminində virtual ünsiyyət platformalarında bir araya gələn istifadəçilərin yaratdığı sosiumların bir folklorik qrupun malik olduğu bir çox xüsusiyyətləri özündə ehtiva etdirməsi, virtual sosiumların real həyatda qarşılığı olmayan, yeni, zəngin və spesifik folklorik qruplar və kontentlər (məzmun – H.Q.) yaratmaq qabiliyyətinə sahib olmasının ən aydın göstəricisi olaraq şərh edilə bilər” (Gülüm 2018: 132). Göründüyü kimi, internetin – virtual platformanın anonimlik imkanı hesabına ictimai qınaq və senzurdan qaça bilən sosial şəbəkə iştirakçısı ən müxtəlif sosial qruplarda təmsil olunur. Ümumiyyətlə, İnternetin anonimlik təbiəti burada gedən proseslərin folklorikliyinə təmin etməklə yanaşı, fəlsəfi və ideoloji baxımdan fərdin və ya sosial qrupun özünüifadəsində də spesifikliyin yaranmasına təkan verir. Virtual məkanda ənənənin ictimai senzura və qınağının, eyni zamanda rəsmi-hüquqi məsuliyyətin aradan qalxması elə bir psixoloji mühit yaradır ki, bu da özü-özlüyündə ənənədən kənara çıxmaya, ənənəyə alternativlərin yaranmasına, ənənənin parodik interpretasiyasına gətirib çıxarır. Hesab edirik ki, İnternet folklorunun, eləcə də virtual-kommunikativ mühitdə cərəyan edən folklor proseslərinin psixosemantikasının araşdırılmasında İnternetin ictimai senzura və qınaqdan qaçma imkanlarına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Çünki folklorik prosesin iştirakçısı və ya üzvü olan fərd və ya sosial qrup özünün cari maraq və istəklərinin təmin edilməsi çərçivəsində ən müxtəlif davranışlar sərgiləməyə və düşüncələr istehsal etməyə meyillidir. Bu isə bəzən ənənə ilə heç bir halda səsleşməyən, onu “tanımayan” yeni “ənənələrin” doğulması kimi özünü göstərir¹. Heç təsadüfi deyildir ki, S.J.Bruner İnternetin “... ənənələrin

¹ Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, İnternet folklorunda özünü göstərən bu tendensiya, yəni ənənədən kənara çıxma və ya ənənəni “tanımama” ənənəsi bəzən tədqiqatçılar tərəfindən yanlış olaraq “bayağılıq”, “süniilik” kimi izah olunur. Əslində isə, istər forma və məzmun baxımından, istərsə də daşdığı fəlsəfi və ideoloji konseptləri baxımından İnternet folkloru

meydana çıxdığı və ya yarandığı ayrıca bir məkan və ya sahə kimi” fərqləndirildiyini vurğulayır (Bronner 2009: 22). Çox haqlı olaraq, E.Gülüm “virtual soslumların real həyatda qarşılığı olmayan, yeni, zəngin və spesifik folklorik qruplar ve kontentlər (məzmun – H.Q.) yaratmaq qabiliyyətinə sahib olmasını” (Gülüm 2018: 132) vurğulayır. Bəli, internetin təbiətinə müvafiq olaraq, virtual sosial qruplar real mühitlə üst-üstə düşməyən, onunla səsleşməyən folklorik faktların, ənənə və davranışların ortaya çıxmasına səbəb olur.

Virtual sosial mühit ənənənin yenilənməsi kontekstində. Müasir dövrün folklor prosesləri, xüsusilə də virtual-kommunikativ mühitdə cərəyan edən sosial-mədəni axınlar zəminində ənənəyə nəzər saldıqda bir məqamı da vurğulamaq lazımdır. Belə ki, İnternet bir tərəfdən virtual mədəni mühit iştirakçılarının qarşılıqlı əlaqə və münasibətlərinin meydana çıxmasına və bu kontekstdə yeni folklor nümunələrinin yaranmasına şərait yaradırsa, digər tərəfdən də ənənəvi folklorun yeni transformasiyalarının doğulmasına geniş meydan açır. Cari situasiya və maraqların ifadə olunması kontekstində meydana gələn folklorik faktlar ənənənin “yenilənməsi” (bu barədə bax: Abalı 2018: 2430–2451; Aslan 2011: 39-60; Ekici 2008: 70–77; Bayraktar 2014: 19-51) kimi özünü göstərir. Virtual kommunikativ mühit bir tərəfdən yeni ənənələrin meydana çıxması ilə xarakterizə olunursa, digər tərəfdən də ənənəvi olanların yenilənməsi (türkcə “güncellenme”, ingiliscə “updating”, rusca “обновление”) kimi özünü göstərir. Belə ki, ortaq türk folklorunun Dədə Qorqud, Koroğlu, Molla Nəsrəddin və s. kimi məlum-məşhur obrazları virtual mühitdə özünün ənənəvi formatı və mətnləri ilə mövcud olmaqla bərabər, eyni zamanda yeni situasiya və maraqların da ifadəçisi kimi çıxış etməkdədirlər. Açıq informasiya mühiti hesabına yeni ideoloji və fəlsəfi baxışların, dəb və trendlərin, imitasiya və interpretasiyaların hesabına ənənəvi folklor yenilənməkdə və ya yenidən doğulmaqdadır. Təbii ki, bu proses bir tərəfdən ənənənin virtual kommunikativ mühitdə yenilənməsi, cariləşməsidersə, eyni zamanda yeni nəsil folklor yaradıcılığının – İnternet folklorunun ortaya çıxmasıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, rəqəmsal mərhələdə müşahidə olunan trendlərdən biri də ənənələrin qloballaşması və yaxud da qlobal ənənələrin meydana çıxmasıdır. Təbii ki, burada İKT-nin, konkret olaraq, İnternetin – Qlobal İnformasiya Şəbəkəsinin rolu açıq-aydın görünməkdədir. Dünyanın istənilən bir nöqtəsində baş verən hadisələrin sosial medianın gündəmində yer alması kollektiv reaksiya mexanizmlərinin işə düşməsinə və bununla bağlı folklor nümunələrinin meydana çıxmasına təkan verir. Folklorşünas S.Qarayev “Dünyanın sonu esxatoloji paradigma kimi: 21 dekabr fenomeni” (Qarayev 2013: 110-132) adlı məqaləsində “informasiya vasitələrinin vahid məlumat ötürmələri nəticəsində formalaşan

spesifik hadisədir. Onu ənənəvi folklorşünaslığın “tərəzisi ilə dartmaq” nəzəri-metodoloji cəhətdən yanlışlığa gətirib çıxara bilər. Odur ki, bu fenomenin öyrənilməsi üçün yeni metodoloji baxışlara ehtiyac vardır. Necə ki, Alan Dundes şəhərləşmə, sənayeləşmə, informasiyalaşma kontekstində folklorun (“folk” və “lore”) təbiətində gedən prosesləri konseptual şəkildə ortaya qoydu, bu gün də virtual mühit şərtləri daxilində yaranan folklorun dərk üçün yeni açar və istilahlər müəyyən-ləşdirilməlidir – H.Q.

esxatoloji motivləri” (Qarayev 2013: 118) “qlobal motiv”lər (Qarayev 2013: 118) olaraq təhlil edir. Təbii ki, 21 dekabr 2012-ci il tarixində dünyanın sonunun gələcəyi barədə insanlar arasında esxatoloji xarakterli folklor nümunələrinin yaranmasında birbaşa olaraq İnternetin mühüm rolu olmuşdur. Lakin məsələnin unikalığı belə bir tarix ətrafında – xüsusən də qorxu və həyəcan doğuran bir hadisə barədə informasiyaların sosial mediada sürətlə yayılması hesabına dünyanın sonu ilə bağlı mövcud olan təsəvvürlərin eynizamanlı şəkildə aktivləşməsidir. Bu proses cuzi zaman fərqi ilə, demək olar ki, bir çox yerlərdə meydana gəlmişdir.

Təbii ki, bu hadisə ilə bağlı yaranan folklor faktlarında – qlobal motivlərdə ənənənin iştirakını aydın şəkildə görmək mümkündür. Burada ənənənin rolu kollektiv reaksiyanın hədəfinə çevrilən hadisə və reallıqlara qəlibləşmiş, standartlaşmış, “etalon”un tələblərinə müvafiq şəkildə vahidlərin, nümunələrin yaradılmasına nəzarəti həyata keçirməkdir. Sanki ənənə kollektiv reaksiyanın təzahür və təcəssümlərini düzümləməklə, müəyyən bir biçimə salmaqla onları “ənənəvi”ləşdirmişdir.

Belə prosesləri virtual kommunikativ mühitdə cari sosial hadisə və situasiyalara verilən kollektiv reaksiyalarda da müşahidə etmək mümkündür. Məsələn, Azərbaycandilli virtual məkanda ölkənin, regionun, Şərqi, müsəlman aləminin, Türk dünyasının sosial həyatının ən müxtəlif sferalarında baş verən hadisələr zəminində çoxsaylı folklorik faktlar meydana gəlməkdədir. Xüsusilə də, sosial etiraz və qınağa əsaslanan, ironik reaksiya və komik münasibəti ifadə edən kifayət qədər folklorik faktlar mövcuddur. Təbii ki, cari gerçəkliyin virtual sosial mədəni mühitdə bu şəkildə təzahür etməsi folklorik ənənənin formalaşmasından qaynaqlanır.

Nəticə. Dünya folklorşünaslığında ənənənin izahı ilə bağlı müəyyən-ləşdirilmiş yanaşmalardan aydın olur ki, harada və necə yaşamasından asılı olmayaraq insanın gerçəkliyi dərk etməsi və ifadəsində təkrarlanan, variantlaşan, ənənəviləşən davranış və düşüncə modelləri mövcuddur. Məhz ənənənin yaranması hesabına hər hansı bir sosial qrup özünün hesab elədiyi davranış və adətləri formalaşdırır, təkrar-təkrar istifadə etməklə onları qəlibləşdirir.

Virtual sosial mühit isə özünün mahiyyəti və təbiəti etibarı ilə yeni və “müvəqqəti”, “keçici” ənənələrin ortaya çıxması ilə xarakterizə olunur. Yəni İnternetin açıq informasiya şəbəkəsi olması qlobal trend və tendensiyaların, dəb və ya moda tipli çağırışların, sürətlə dəyişən və yenilənən düşüncə//davranış tiplərinin, gündəmi məşğul edən hadisə və situasiyaların folklorik rezonansının ortaya çıxmasına səbəb olur. Bu isə İnternet folklorunun çevik və sürətli reaksiya ənənəsinə malik olmasında özünü göstərir.

İnternet mühit yeni fəlsəfi və ideoloji konseptləri baxımından ənənəvi olanlara alternativlər yaratmaq ənənəsinə malikdir.

Virtual kommunikativ mühiti real sosial-mədəni proseslərin davamı və ya transformasiyası olmaqla ənənənin yenilənməsi, yenidən inşa edilməsi ilə də diqqəti cəlb edir.

Nəhayət, İnternet virtual sosial-mədəni proseslərin çulğalaşdığı, hibridləşdiyi məkan kimi (ən müxtəlif düşüncə və rəylərin, baxış və dünyagörüşlərin,

adət və ənənələrin “qaynadığı qazan” kimi) qlobal ənənələrin də ortaya çıxması ilə xarakterizə olunur.

ƏDƏBİYYAT

Abalı, İsmail. (2018) Sanal kültür ortamında yeniden yaratılan geleneksel türk anlatı kahramanları. *International Journal of Turkish Literature Culture Education* 7.7/4 2430–2451;

Aslan, Ferhat (2011) Sanal kültür ortamında güncellenen Nasreddin Hoca fıkraları. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* 6/4, p.39-60;

Bayraktar, Z. (2014). Geleneğin güncellenmesi bağlamında masaldan çizgi filme Keloğlan tipi üzerine. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 49/49, s.19-51.

Bəydili C. (2015). İstiqlal xalq ədəbiyyatınıdır ... (seçmə yazılar). Bakı: Elm və təhsil, 312 s.

Boyraz Ş. (2010). Halkbiliminin çalışma kadrosuna yeni bir başlık: Cep telefonu mesajları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. The Journal of International Social Research Volume* 3 / 10, s. 121-132

Bronner, Simon J. (2009). Digitizing and Virtualizing Folklore. *Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World. /Edited by Trevor J. Blank/ Utah State University Press, Logan, Utah, , 290 p., p., 21-66*

Bronner, Simon J. (2011). Explaining traditions: folk behavior in modern culture. *The University Press of Kentucky. 530 p.*

Bronner, Simon J. (2018). Halk bilimin dijitalleştirilmesi ve sanallaştırılması // İnternet folkloru: netlore ve netnografi. Ankara: Geleneksel yayıncılık, 261 s., s. 45-94.

Ekici, Metin (2008). Geleneksel kültürü güncellemek üzerine bir değerlendirme, *Milli Folklor*, Sayı: 80, s. 70–77;

Gülüm, Erol (2018). Dijital iletişim teknolojileri aracılı bir folklorik deneyim alanı olarak sanal ortam. *Milli folklor* 119, s. 127-139

Qarayev, Səfa (2013). Dünyanın sonu esxatoloji paradıqma kimi: 21 dekabr fenomeni. *Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. Bakı, 43-cü sayı, s. 110-132*

Çapa tövsiyə edən: *Fil.e.d., prof. Füzuli Bayat*